

ЛІТЕРАТУРНІ ПАМ'ЯТКИ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА НЕСТОРА-ЛІТОПИСЦЯ

У статті подано огляд писемних джерел віршованого та прозового характеру, вміщених на сторінках наукового часопису "Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца" (1879 – 1914).

Ключові слова: писемне джерело, вірші, проза, література, науковий часопис, Историчне товариство Нестора-літописця.

Завдяки копіткій і плідній праці членів Историчного товариства Нестора-літописця (ІТНЛ) О.Багрія, С.Голубєва, М.Дашкевича, І.Каманіна, О.Лазаревського, О.Левицького, С.Маслова, В.Перетца, О.Соболевського та інших в архівних установах і бібліотеках, на сторінках часопису "Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца" (1879 – 1914) (ЧИОНЛ) знайшли своє місце літературні пам'ятки: з'явилися маловідомі на той час списки чудових віршів і прекрасної прози¹. Саме ці писемні джерела ми й розглянемо у даному дослідженні.

Найвідоміші публікації художніх творів на сторінках ЧИОНЛ: "Начальные строфы старейшего списка "Енеиды" І.Котляревского"², "Неизвестная драма М.Козачинского"³ та інші.

Твір І.Котляревського "Енеїда", написаний у 1794 р. народною мовою, став першою друкованою (1798) пам'яткою нової української літератури. Фрагмент одного із списків рукопису цього твору був виданий М.Дашкевичем на сторінках п'ятнадцятої книги ЧИОНЛ у 1901 р. Він підготував до друку початок тексту найстарішого списку твору, який знайшов у зібранні рукописів Києво-Софійської бібліотеки, про що й повідомив ІТНЛ на засіданні 19 грудня 1900 р.⁴.

9 січня 1901 р. М.Дашкевич звернувся до протоієрея Києво-Софійського собору з проханням прислати в бібліотеку Историчного товариства Нестора-літописця рукопис І.Котляревського, "предполагая издать в своих "Чтениях" "Энеиду". Про це свідчить документ, який зберігається в ЦДІАК, в якому М.Дашкевич обіцяє від імені ІТНЛ, що "рукопись эта будет тщательно храниться в библиотеке общества, а по снятию с неё копии и напечатанию немедленно возвращена"⁵.

Вчений відтворив зі всією точністю перші три та початок четвертого аркуша оригіналу рукопису (із збереженням розподілу її сторінок та орфографії). Друкувати повністю текст "Енеїди" М.Дашкевич вважав зайвим, бо на його думку, це мають зробити майбутні дослідники цього безсмертного твору⁶. Видаючи лише початкові строфи найстарішого списку "Енеїди", він вважав, що їх буде достатньо для того, щоб читач міг скласти належну уяву про характер та значення цього рукопису.

До джерела М. Дашкевич додав вступну статтю з примітками, а у другому розділі цієї ж книги ЧИОНЛ опублікував результати спеціального наукового дослідження, в якому намагався встановити точну дату відкритого ним списку⁷.

На думку вченого, нововідкритий список "Енеїди" датується 1794 р., що на п'ять років раніше за список, який знайшов та видав на сторінках часопису "Киевская старина" П.Житецький, і на чотири роки раніше першого друкованого тексту 1798 р.⁸.

Після ретельного дослідження рукопису М.Дашкевич дійшов висновку, що не можливо визначити місце, де був переписаний вказаний рукопис "Енеїди", а також встановити особистість переписувача. Але за палеографічними даними (почерк, папір) список рукопису цілком можна віднести до 90-х років XVIII ст.⁹. Детально вивчивши рукопис, М.Дашкевич переконався, що "Енеїда" була закінчена автором у першій редакції вже в жовтні 1794 р. Спочатку

вона складалась лише з двох частин, які згодом перетворились на відповідні три частини. Видно тоді І.Котляревський вважав свій твір вже завершеним, тому що останню сторінку закінчив словом "конец". Можливо автор не збирався продовжувати твір, але успіх перших частин "Енеїди" спонукав його до написання продовження. Адже четверта частина з'явилась в друці лише через 15 років. І.Котляревський назвав свій витвір "Перецыганенная Энеида с русского языка на малороссийский", тому М.Дашкевич вирішив, що автор дивився на "Енеїду", як на твір, що складений переважно на зразок російського оригіналу¹⁰.

Безумовно, відкритий М.Дашкевичем новий список рукопису цього твору заслуговує на увагу з боку дослідників.

Літературна пам'ятка під назвою "Неизвестная драма М.Козачинского" була видана на сторінках ЧИОНЛ у 1901 р. О.Соболевським. Вчений використав примірник Белградської Народної Бібліотеки, тому що в жодній російській бібліотеці він не знайшов видання 1798 р.¹¹.

У передмові О.Соболевський подає короткий історіографічний огляд і знайомить читачів з автором та першим видавцем цієї пам'ятки.

Автор драми – Мануїл Козачинський. О.Соболевський так подає історію його життя. Сербський митрополит Мойсей Петрович (1726 – 1730), який жив у Белграді після приєднання цього міста до Австрії, вирішив влаштувати у себе школу і звернувся до уряду з проханням прислати вчителів та підручники. До нього був відправлений з Москви Максим Суворов, який і був першим улаштувачем та вчителем сербської школи. Після повернення його в Росію, спадкоємець Мойсея Вікентій Іванович звернувся до Росії з новим проханням про вчителів. Цього разу був відправлений до сербів (у 1733 р.) колишній вихованець Київської Академії Мануїл Козачинський. Він очолив сербську школу, яка на той час була перенесена з Белграда у Карловці, і влаштував її на зразок Київської Академії, тобто ввів викладання латинської мови, вправи з риторики та піїтиці церковнослов'янською мовою та шкільні вистави. Він досяг значних успіхів у викладанні, і його учні стали користуватися в своїх літературних творах тією важкою та штучною церковнослов'янською мовою із сербизмами, що існувала як сербська літературна мова до 60-х рр. XIX ст., перший зразок якої М.Козачинський дав у своїй "Трагедии".

Першим видавцем "Трагедии" був один з самих видних діячів сербської літератури другої половини XVIII ст. Іоан Раїч. Готуючи "Трагедію" до друку, він випустив з тексту М.Козачинського інтерлюдії про митаря та фарисея, про багатого Лазаря та ін. О.Соболевський робить припущення, що можливо вони були б для читача більш цікаві, ніж сама трагедія.

Не відомо, як зазначає О.Соболевський, яка була орфографія в оригіналі "Трагедии" М.Козачинського. У виправленні Раїча вона слов'яно-сербська (XVIII – поч. XIX ст.). Словниковий матеріал, який належав самому М.Козачинському містить декілька слів і форм та пов'язаний з розміром вірша та римою. Проте кількість сербських слів та форм настільки невелика, що її може вільно розуміти зовсім незнайомий з сербською мовою читач¹².

Також О.Соболевський видав джерело під назвою "Псалма о Дорошенке", яке було вилучене ним з рукопису Московського Рум'янцевського Музею¹³. Пам'ятка була одним із багатьох списків Синописа, що належав А. Болотову та створений у середині XVIII ст. "Псалма" написана після Синописа, пізнім півуставом, без поділу на вірші¹⁴. У творі описані спустошення українських земель турками та висловлені звинувачення в цьому гетьмана Дорошенка:

"За Дорошенка гетмана
Пуста Украина стала...,
Церкви божие опустели,
Обители разорились,
Осквернена земля
Пред турецкое племя".

Загалом у цьому джерелі мова йде про боротьбу з "бусурманами" та перемогу московського царя над турками. Автор твору висловлює зневажливе ставлення до українського гетьмана та явно возвеличує Москву.

Не зважаючи на чисельні перекручування, цей твір, без сумніву, був сучасником тих подій, про які в ньому розповідається (1675 р.). О.Соболевський вважав його достойним публікації

та вирішив запропонувати його читачеві повністю без скорочень. Він видав джерело з короткою передмовою. При публікації О.Соболевський зберіг старослов'янську мову.

Літературну пам'ятку віршованого характеру видав на сторінках ЧИОНЛ у 1912 р. дійсний член ІТНЛ О.Багрій Це фрагмент рукописного збірника віршів початку ХІХ ст. Перш ніж стати власністю О.Багрія, збірник належав Павлу Родіоновичу Тимошику, також дійсному члену ІТНЛ. Останньому збірник дістався з речей покійного студента Київського університету Н.Холявка¹⁵.

Рукопис представляв виписані з різних джерел 34 вірші світського та релігійного змісту кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. До збірника, потрапили також віршовані твори М. Карамзіна, М.Державіна та інших авторів¹⁶.

Для видання на сторінках ЧИОНЛ з усього збірника О.Багрій вибрав лише три маловідомі на той час пам'ятки: вірші, присвячені В.Рубану, Т.Доброшевому та Різдву Христовому, а також уривок вірша, присвячений вшануванню пам'яті А.Братановського¹⁷.

Дослідивши зміст рукописного збірника, О.Багрій прийшов до висновку, що його було створено в Україні. Про це свідчать характерні риси мови упорядника рукопису. Це стверджує вірш "Пам'ятник на кончину Російського песнопевця Коллежского Советника Василя Григорьевича Рубана", в якому учні молодших класів говорять:

"Коль, Рубан, ты блажен, наследив рай небесный,
Твоя отчизна здесь, ты, в сей стране родясь
И самых первых дней учением пленяясь,
В град Киев поспешил – и там к своей отраде
Трудился бодрственно ученья в Вертограде"¹⁸.

Відомо, що В.Рубан мав українське походження, він навчався у Київській Академії. Відомі його праці з історії України, чим і пояснюється почуття щирої симпатії до нього, яке видно з тексту присвяченого йому "Пам'ятника". Такий само "Пам'ятник" від учнів старших класів, молодших класів та надгробні вірші, що промовлялись над могилою студента філософії Трохима Дорошева, а також вірші на теми богослужбних молитов, епітафія та вірші Різдву Христову¹⁹.

Вірші відносяться до проміжку часу між 1793 – 1814 рр. Підтверджується це тим, що укладач збірника старанно записував до свого зошита чимало віршів, що мали відношення до війни з французами (переможні пісні тощо)²⁰.

Це дозволило О.Багрію припустити, що збірник – щось на кшталт альбому вихованця однієї з духовних семінарій, скоріше за все Київської Академії. Джерелами, звідки укладач черпав зміст свого альбому, могли бути тогочасні збірники періодичної літератури, а також подібні альбоми інших вихованців; деякі вірші, можливо, заносились до зошита просто по пам'яті.

Цікавий збірник своїм різноманітним складом. Окрім віршів шкільно-релігійного напрямку, в збірнику є сентиментальні вірші, урочисті оди імператорським особам та героям війни, вірші з відтінком народних пісень воїнського характеру та ін. Таким чином, збірник цікавий, як сумарний показник тих впливів, під якими знаходився читач початку ХІХ ст.

Серед цих впливів характерні пережитки шкільних традицій, які мали місце в школах початку ХІХ ст. та багато з яких утримались в більш пізній час. По шкільній традиції всі події, які якимось чином торкались школи, супроводжувались віршами, які складались або вчителями словесних наук, або учнями. Так кончину В.Рубана вшанували у досить пристойних латинських віршах, можливо, складених учнями старших і молодших класів²¹.

У подібних надгробних віршах висловлене почуття скорботи, нав'язане кончиною преосвященного Анастасія, уривок з яких також був виданий О.Багрієм на сторінках ЧИОНЛ.

Анастасій Братановський, архієпископ Астраханський, один із знаменитих духовних ораторів та письменників ХVІІІ ст. помер 7 грудня 1806. Він народився в Україні, навчався в Переяславській семінарії, наприкінці життя проповідував переважно на півночі Росії, але заслужив неабияку популярність далеко за межами своєї батьківщини. Один з віршів збірника присвячений саме йому. У вірші є вказівки на проповідницьку та письменницьку діяльність преосвященного Анастасія, а також характеристика його, як людини:

"Таких качеств был Анастасий,
Друг человеков, друг Христов,
Блюститель мира и согласий,
Защитник сырых и покров"²².

Не лише пам'ять знаменитих людей, але й пам'ять померлого товариша слід було по традиції "почтить приличествующим стихотворением". Пам'яткою такого типу в збірнику є "Надгробные стихи, говоренные над студентом философии Трофимом Доброшевым". Проводжаючи в останню путь, друзі згадують товариша добрими словами:

"Как в майский день цветок, в святилище наук
При всей своей красе он нежно развивался"²³.

Отже, на сторінках ЧИОНЛ було опубліковано чимало віршів та прози. Серед них були такі, що видавалися вперше або ж ті, маловідомі списки яких суттєво доповнювали вже відомі пам'ятки.

Проаналізувавши писемні джерела віршованого та прозового характеру, вміщених у ЧИОНЛ, можна зробити висновок, що вони публікувалися за тими ж принципами, що й документальні. Більшість з них супроводжувалися вступними статтями або спеціально досліджувалися в другому відділі часопису. Характерною особливістю є збереження в окремих публікаціях церковно-слов'янського шрифту. Поширеною була практика публікації не цілого твору, а окремих уривків. Близько двох третин джерел мали вказівки щодо принципів і правил публікації джерел, загальноприйнятих на той час.

Історичне товариство Нестора-літописця та його науковий часопис "Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца" загалом зробили суттєвий внесок у вивчення оповідних джерел, які як цінне джерело з історії України, відтворюють складні процеси формування українського етносу, його мови, літератури, національної самосвідомості.

¹ Круглова Л.Б. Оповідні джерела релігійного змісту на сторінках наукового часопису Історичного товариства Нестора-літописця // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – Вип. 34. – К., 2011. – С. 128 – 140.

² Дашкевич М.П. Начальные строфы старейшего списка "Энеиды" И.П.Котляревского // ЧИОНЛ. – К., 1901. – Кн. 15. – Вып. I. – Отд. III. – С. 39 – 47.

³ Соболевський А. Неизвестная драма М.Козачинского // ЧИОНЛ. – К., 1901. – Кн. 15. – Вып. II. – Отд. III. – С. 49 – 87; Вып. III. – Отд. III. – С. 89 – 122.

⁴ Сведения о заседаниях Исторического Общества Нестора-летописца за ноябрь и декабрь 1900 г. // ЧИОНЛ. – К., 1901. – Кн. 15. – Вып. I. – С. 24.

⁵ ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 1023. – Спр. 609. – Арк. 1.

⁶ Дашкевич М.П. Начальные строфы старейшего списка "Энеиды" И.П.Котляревского // ЧИОНЛ. – К., 1901. – Кн. 15. – Вып. I. – Отд. III. – С. 39.

⁷ Його ж. Старейший список "Малороссийской Энеиды" И.П.Котляревского // ЧИОНЛ. – К., 1901. – Кн. 15. – Вып. I. – Отд. II. – С. 33 – 42.

⁸ Житецкий П.И. Энеида И.П.Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина, 1899 р. – № 10. – С. 1 – 30; 1900 р. – № 3. – С. 312 – 336.

⁹ Дашкевич М.П. Вказана праця. – С. 37.

¹⁰ Там само. – С. 37.

¹¹ Соболевський А. Неизвестная драма М.Козачинского // ЧИОНЛ. – К., 1901. – Кн. 15. – Вып. II. – Отд. III. – С. 49 – 87; Вып. III. – Отд. III. – С. 89 – 122.

¹² Там само. – С. 89 – 122.

¹³ Соболевський А. Псалма о Дорошенке // ЧИОНЛ. – К., 1901. – Кн. 15. – Вып. I. – Отд. III. – С. 16 – 19.

¹⁴ Там само. – С. 16.

¹⁵ Багрий А.В. Из школьных традиций старого времени // ЧИОНЛ. – К., 1913. – Кн. 23. – Вып. II. – Отд. III. – С. 113 – 124.

¹⁶ Там само. – С. 113 – 115.

¹⁷ Памятник на кончину Российского песнопевца Коллежского Советника Василия Григорьевича Рубана; Надгробные стихи, говоренные над студентом философии Трофимом Доброшевым; Стихи Рождеству Христову // ЧИОНЛ. – К., 1913. – Кн. 23. – Вып. II. – Отд. III. – С. 119 – 120; 121 – 122; 122 – 124.

¹⁸ Памятник на кончину Российского песнопевца Коллежского Советника Василия Григорьевича Рубана // ЧИОНЛ. – К., 1913. – Кн. 23. – Вып. II. – Отд. III. – С. 119.

¹⁹ Стихи Рождеству Христову // ЧИОНЛ. – К., 1913. – Кн. 23. – Вып. II. – Отд. III. – С. 122 – 124.

²⁰ Багрий А.В. Из школьных традиций старого времени // ЧИОНЛ. – К., 1913. – Кн. 23. – Вып. II. – Отд. III. – С. 115 – 116.

²¹ Там само. – С. 116 – 117.

²² Там само. – С. 117.

²³ Надгробные стихи, говоренные над студентом философии Трофимом Доброшевым // ЧИОНЛ. – К., 1913. – Кн. 23. – Вып. II. – Отд. III. – С. 121 – 122.

В статье дан обзор письменных источников литературного характера, помещённых на страницах научного журнала "Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца" (1879 – 1914).

Ключевые слова: письменный источник, стихи, проза, литература, научный журнал, Историческое Общество Нестора-летописца.

Article deals with the survey of the written sources which were published in the historical journal "Reading in the Historical Society of Chronicler Nestor" during 1879 – 1914.

Key words: written sources, historical journal, Historical Society of Nestor the chronicler.